

ความพึงพอใจของผู้ใช้สิทธิบริการสาธารณสุขต่อการรับบริการการแพทย์แผนไทย
ในหน่วยบริการปฐมภูมิ จังหวัดสมุทรสงคราม

Patients' satisfaction towards services of Thai traditional medicine at
Primary Care Units, Samut Songkhram province

รัตติกานัญญ์ ก้านบัว^{1,*} วัลลภรัตน์ พบคีรี² นิตศัน ศิริโชติรัตน์² และ ปราบรณนา สติตย์วิภาว³
Rattikarn Kanbuo^{1,*}, Vallerut Pobkeeree², Nithat Sirichotiratana², and Pratana Satitvipawee³

¹นักศึกษาลัทธิปริญาวิทยาสาสตรมหาบัณฑิต (สาธารณสุขศาสตร์) วิชาเอกการบริหารสาธารณสุข คณะสาธารณสุขศาสตร์
และบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล นครปฐม

²ภาควิชาการบริหารสาธารณสุข คณะสาธารณสุขศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล นครปฐม

³ภาควิชาชีวสถิติ คณะสาธารณสุขศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล นครปฐม

^{1,2}Department of Public Health Administration, Faculty of Public Health, Mahidol University, Nakhon Pathom

³Department of Biostatistics, Faculty of Public Health, Mahidol University, Nakhon Pathom

*Corresponding author, E-mail: kittymelodypink619@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยเชิงสำรวจแบบภาคตัดขวาง เพื่อประเมินระดับความพึงพอใจของผู้ใช้สิทธิบริการการแพทย์แผนไทยและหาความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิผู้ใช้บริการสาธารณสุขกับระดับความพึงพอใจในการรับบริการการแพทย์แผนไทยในหน่วยบริการปฐมภูมิ จังหวัดสมุทรสงคราม โดยศึกษาความพึงพอใจ 4 ด้าน ได้แก่ ด้านกระบวนการ สิ่งอำนวยความสะดวก ด้านบุคลากรและด้านผลการให้บริการรักษา กลุ่มตัวอย่างคือ ผู้รับบริการการแพทย์แผนไทยจำนวน 240 คน ที่เข้ารับบริการแพทย์แผนไทยในโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล จังหวัดสมุทรสงคราม ช่วงเดือนพฤษภาคม-มิถุนายน 2563 ซึ่งได้จากการคำนวณด้วยสูตรของ Weiers และสุ่มกลุ่มตัวอย่างแบบเป็นระบบ เก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้แบบสอบถาม วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้สถิติการแจกแจงความถี่เป็นจำนวน ร้อยละ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และวิเคราะห์หาความสัมพันธ์โดยใช้สถิติไคสแควร์ ผลการการวิจัย พบว่า สิทธิการรักษาส่วนใหญ่ คือ สิทธิหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าร้อยละ 55.4 รองลงมา คือ สิทธิข้าราชการร้อยละ 30.8 และสิทธิประกันสังคมร้อยละ 13.8 เมื่อประเมินระดับความพึงพอใจ พบว่า ผู้ใช้บริการสาธารณสุขส่วนใหญ่มีระดับความพึงพอใจโดยรวมอยู่ในระดับมาก (\bar{X} = 2.99, S.D.=0.65) การบริการที่ได้รับความนิยมมากที่สุด คือ ด้านกระบวนการอยู่ในระดับพึงพอใจมาก (\bar{X} = 3.00, S.D. = 0.00) รองลงมา คือ ด้านสถานที่และด้านบุคลากรมีความพึงพอใจอยู่ในระดับมากเท่ากัน (\bar{X} = 2.99, S.D.=0.65) และด้านผลลัพธ์อยู่ในระดับพึงพอใจมาก (\bar{X} = 2.99, S.D.=0.09) เมื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิผู้ใช้บริการสาธารณสุขกับระดับความพึงพอใจ ได้แก่ สิทธิหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า สิทธิประกันสังคมและสิทธิข้าราชการ พบว่า สิทธิผู้ใช้บริการสาธารณสุขไม่มีความสัมพันธ์กับระดับความพึงพอใจที่ระดับนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

คำสำคัญ: สิทธิการรักษา บริการการแพทย์แผนไทย ความพึงพอใจ หน่วยบริการปฐมภูมิ

Abstract

This study used a cross-sectional survey research to assess the evaluate patients' satisfaction of Thai traditional medicine services, and analysis of the relationship between patients' rights and the level of satisfaction services of Thai traditional medicine at primary care units in Samut Songkhram Province by survey in terms of processes/procedures, facilities, staff/personnel, and service results. The representative subjects of the research were calculated with Weiers' formula and obtained 240 patients by sampling from the patients who received the services of Thai traditional medicine from May to June 2020 at Health Promoting Hospital in Samut Songkhram Province. The qualitative data was analyzed by percentage, mean, standard derivation and the data on the patient rights and the level of the satisfaction was analyzed by Chi-square $p < 0.05$. The study results found that the most of patients' rights usaged was the people using Universal Health Coverage (UHC) 55.4%, Civil Servant Medical Benefit Scheme (CSMBS) 30.8% and Social Security Scheme (SSS) 13.8%. Furthermore, the satisfactions of patients who received services of Thai traditional medicine in overall criterials were at high level. (99.6%, \bar{X} = 2.99, S.D.=0.65). When considering each aspect, we found that the the most satisfactory service was the service process (\bar{X} = 3.00, S.D. = 0.00), facilities and personnel (\bar{X} = 2.99,

S.D.=0.65) and service results (\bar{X} =2.99, S.D.=0.09), respectively. In conclusion, analysis results revealed that patients' rights did not correlate with the level of satisfaction services of Thai traditional medicine at primary care units in Samut Songkhram Province. ($p < 0.05$)

Keywords: Patients' rights, Thai traditional medicine, Services, Satisfaction, Primary care units

1. บทนำ

ปัจจุบันงานบริการทางการแพทย์แผนไทยเป็นที่ยอมรับและได้รับความสนใจอย่างแพร่หลายและมีการขยายตัวของสถานประกอบการอย่างต่อเนื่องทั้งในภาครัฐและเอกชน จังหวัดสมุทรสงครามจึงมีนโยบายส่งเสริมให้เปิดบริการแพทย์แผนไทยในโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล (รพ.สต.) เพื่อเป็นทางเลือกในการรักษาให้แก่ประชาชน ซึ่งปัจจุบันมีจำนวนทั้งสิ้น 26 แห่ง คิดเป็นร้อยละ 50 ของจำนวน รพ.สต. ทั้งหมด มีแพทย์แผนไทยทั้งสิ้น 18 คน คิดเป็นร้อยละ 9.52 ของจำนวนเจ้าหน้าที่ที่ปฏิบัติงานใน รพ.สต. ทั้งหมด (สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดสมุทรสงคราม, 2560) ส่งผลให้ผู้รับบริการการแพทย์แผนไทยมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ โดยสังเกตจากผลการดำเนินงานตามตัวชี้วัดกระทรวงสาธารณสุขร้อยละของผู้ป่วยนอกที่ได้รับบริการแพทย์แผนไทยและแพทย์ทางเลือกที่ได้มาตรฐาน ตั้งแต่ปีงบประมาณ 2559-2562 ดังนี้ ร้อยละ 10.24, ร้อยละ 11.74, ร้อยละ 24.95 และร้อยละ 24.72 ตามลำดับ (กระทรวงสาธารณสุข, 2562) ซึ่งมีการรับบริการรักษาพยาบาลด้วยการแพทย์แผนไทย ได้แก่ การป้องกันโรคด้วยการแพทย์แผนไทย การส่งเสริมสุขภาพด้วยการแพทย์แผนไทย/ฟื้นฟูสมรรถภาพด้วยการแพทย์แผนไทย การนัดเพื่อการฟื้นฟูสภาพ (ผู้ป่วยอัมพฤกษ์ อัมพาต) การฟื้นฟูสภาพมารดาหลังคลอด เช่น การทำหม้อเกลือ การอบสมุนไพร การรัดหน้าท้อง การนวดอัฐิ เป็นต้น รวมทั้งผู้ที่ได้รับบริการจ่ายยาสมุนไพร (กรมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก, 2560)

ดังนั้นเพื่อให้ประชาชนได้รับบริการการแพทย์แผนไทยที่มีคุณภาพและมีความปลอดภัย กลุ่มงานแพทย์แผนไทย สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดสมุทรสงคราม จึงมีการตรวจประเมินมาตรฐานการจัดบริการแพทย์แผนไทย โดยใช้เกณฑ์ประเมินมาตรฐานโรงพยาบาลส่งเสริมและสนับสนุนการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ผสมผสาน (รพ.สส.พ.) ซึ่งประกอบด้วย 5 ด้าน ได้แก่ ด้านสถานที่/เครื่องมือเครื่องใช้และสิ่งแวดล้อม ด้านบุคลากร ด้านการปฏิบัติงาน ด้านการควบคุมคุณภาพ และด้านการจัดบริการ เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการวัดคุณภาพของการบริการขึ้น ผลการประเมิน พบว่า ทุกแห่งผ่านมาตรฐานการจัดบริการแพทย์แผนไทย (กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก, 2556) แต่นอกจากการประเมินมาตรฐานการจัดบริการแพทย์แผนไทยแล้ว การวัดความพึงพอใจของผู้รับบริการยังเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งที่ใช้วัดคุณภาพของงานบริการและบอกถึงทัศนคติของผู้รับบริการต่องานบริการนั้น ๆ และยังสามารถใช้เป็นตัววัดคะแนนถึงผลลัพธ์ของการให้บริการและพฤติกรรมสุขภาพของผู้รับบริการได้ (ชนมณีภา นามแสง และ อัจฉรวรรณ โตภาคงาม, 2559) ซึ่งในปัจจุบันจังหวัดสมุทรสงครามยังไม่มีการศึกษาการวัดระดับความพึงพอใจของประชาชนทุกสิทธิการรักษาที่รับบริการการแพทย์แผนไทยใน รพ.สต. อีกทั้งการวัดความพึงพอใจยังเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งในการประเมินการรับบริการที่มีความเหมาะสม เป็นธรรมและเท่าเทียมของประชาชนทุกสิทธิการรักษา ซึ่งสอดคล้องกับรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 มาตรา 51 บัญญัติว่า ประชาชนทุกสิทธิการรักษาได้รับบริการในระบบสุขภาพที่เสมอกัน เป็นธรรมและเท่าเทียม เหมาะสมและได้คุณภาพมาตรฐาน (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2560)

ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาความพึงพอใจของผู้ใช้สิทธิบริการสาธารณสุขต่อการรับบริการการแพทย์แผนไทยในหน่วยบริการปฐมภูมิ จังหวัดสมุทรสงคราม เพื่อนำผลการวิจัยไปใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาการดำเนินงานแพทย์แผนไทย เพื่อให้การปฏิบัติงานของแพทย์แผนไทยเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ส่งผลต่อการพัฒนาระบบบริการปฐมภูมิที่มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล เกิดผลกระทบที่ดีต่อสุขภาพของประชาชนต่อไป

2. วัตถุประสงค์

2.1 เพื่อประเมินระดับความพึงพอใจของผู้ใช้สิทธิบริการการแพทย์แผนไทยในหน่วยบริการปฐมภูมิ จังหวัดสมุทรสงคราม

2.2 เพื่อหาความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิของผู้ใช้สิทธิบริการสาธารณสุขกับระดับความพึงพอใจในการรับบริการการแพทย์แผนไทยในหน่วยบริการปฐมภูมิ จังหวัดสมุทรสงคราม

3. อุปกรณ์และวิธีดำเนินการวิจัย

3.1 แบบสอบถามความพึงพอใจของผู้รับบริการการแพทย์แผนไทยในหน่วยบริการปฐมภูมิ จังหวัดสมุทรสงคราม

แบบสอบถามมีลักษณะแบบเลือกตอบด้วยตนเองประกอบด้วย 3 ส่วน จำนวนทั้งหมด 21 ข้อ ได้แก่ ส่วนที่ 1 คุณลักษณะส่วนบุคคลจำนวน 7 ข้อ ได้แก่ เพศ อายุ สถานภาพ ระดับการศึกษา สิทธิการรักษา อาชีพปัจจุบัน รายได้ต่อเดือน ส่วนที่ 2 แบบสอบถามระดับความพึงพอใจของผู้รับบริการการแพทย์แผนไทยในหน่วยบริการปฐมภูมิ จังหวัดสมุทรสงคราม จำนวน 14 ข้อ ประกอบด้วย 4 ด้าน ได้แก่ ด้านที่ 1 กระบวนการ (จำนวน 2 ข้อ) ด้านที่ 2 สิ่งอำนวยความสะดวก (จำนวน 3 ข้อ) ด้านที่ 3 บุคลากร (จำนวน 6 ข้อ) ด้านที่ 4 ผลการให้บริการ (จำนวน 3 ข้อ) กำหนดลักษณะคำตอบของแบบสอบถามเป็นมาตราส่วนประมาณค่า (Rating Scale) 5 ระดับ คือ เห็นด้วยมากที่สุด เห็นด้วยมาก เห็นด้วยปานกลาง เห็นด้วยน้อย และเห็นด้วยน้อยที่สุด และส่วนที่ 3 ข้อเสนอแนะเพิ่มเติม โดยแบบสอบถามได้ผ่านการตรวจสอบความตรงตามเนื้อหาจากผู้เชี่ยวชาญ 3 ท่าน ผลการตรวจสอบดัชนีความตรงตามเนื้อหา (Content validity index) อยู่ระหว่าง 0.7 – 1.0 จากนั้นนำแบบสอบถามไปทดลองใช้กับกลุ่มที่มีคุณลักษณะใกล้เคียงกับกลุ่มตัวอย่างจำนวนชุดละ 30 ราย ได้ค่าความเชื่อมั่นของเครื่องมือ (Reliability) โดยวิธีสัมประสิทธิ์แอลฟาของครอนบาค (Cronbach's Alpha Coefficient) อยู่ระหว่าง 0.81 - 0.85 จึงนับว่าแบบสอบถามนี้มีความตรงและความเที่ยงอยู่ในระดับดี และเหมาะสมต่อการนำมาใช้เก็บ

3.2 วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษานี้เป็นการศึกษาแบบภาคตัดขวาง (Cross-Sectional Study) ศึกษาความพึงพอใจของผู้ใช้สิทธิบริการสาธารณสุขต่อการรับบริการการแพทย์แผนไทยในหน่วยบริการปฐมภูมิ จังหวัดสมุทรสงคราม ประชากร คือ ผู้รับบริการการแพทย์แผนไทยในโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล ที่เปิดให้บริการการแพทย์แผนไทยของจังหวัดสมุทรสงครามทั้งหมด 26 แห่ง กลุ่มตัวอย่าง คือ ผู้รับบริการการแพทย์แผนไทยในหน่วยบริการปฐมภูมิ จังหวัดสมุทรสงครามทั้งสิ้นจำนวน 240 คน โดยคำนวณตามสูตรของ Weiers และเพื่อให้ได้กลุ่มตัวอย่างที่ครอบคลุมทั่วพื้นที่ของจังหวัดสมุทรสงคราม จึงใช้การสุ่มตัวอย่างแบบแบ่งชั้นภูมิ (Stratified Random Sampling) จาก รพ.สต. 26 แห่ง จาก 3 อำเภอ สุ่มจับผลกาอำเภอละ 4 แห่ง ได้จำนวนทั้งสิ้น 12 แห่ง ซึ่งมีเกณฑ์การคัดเลือกของกลุ่มตัวอย่าง โดยกำหนดคุณสมบัติ ดังนี้ เป็นผู้รับบริการใน รพ.สต. ที่เปิดให้บริการแพทย์แผนไทยของจังหวัดสมุทรสงครามทั้งเพศชายหรือเพศหญิงที่มีอายุมากกว่า 18 ปีบริบูรณ์ (นับถึงวันเก็บข้อมูล) มีประสบการณ์ในการรับบริการแพทย์แผนไทยมากกว่า 1 ครั้ง และเป็นผู้มีความรู้สึกตัวดี มีสติปัญญารับรู้ดี ฟัง อ่านภาษาไทย และเขียนภาษาไทยได้รู้เรื่องเข้าใจ และยินดีสมัครใจเข้าร่วมการวิจัยหลังจากได้รับการบอกกล่าวอย่างเต็มใจและลงนามในใบยินยอมเข้าร่วมการวิจัย เก็บข้อมูลช่วงวันที่ 1 พฤษภาคม 2563 – 1 มิถุนายน 2563 ซึ่งมีวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

3.2.1 ผู้วิจัยขออนุมัติจริยธรรมจากคณะสาธารณสุขศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล หมายเลขอนุมัติจริยธรรมเลขที่ 119/2562 ขออนุญาตแนะนำตัวจากบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล ถึงนายแพทย์สาธารณสุขจังหวัดสมุทรสงคราม เพื่อชี้แจง รายละเอียด วัตถุประสงค์ของการวิจัย ขั้นตอนการวิจัยและวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล และขออนุญาตทำการวิจัยในพื้นที่

3.2.2 จัดเตรียมแบบสอบถามในการเก็บข้อมูล โดยชุดเอกสารประกอบด้วย เอกสารชี้แจงโครงการ เอกสารแสดงความยินยอมตนให้ทำวิจัย และแบบสอบถามให้ผู้เข้าร่วมวิจัยตอบ รวมเป็นจำนวนทั้งหมด 240 ชุด

3.2.3 ผู้วิจัยดำเนินการหาผู้ช่วยจำนวน 3 คน ในการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยผู้วิจัยอธิบายแก่ผู้ช่วยถึงรายละเอียดโครงการวัตถุประสงค์ วิธีการสุ่มตัวอย่าง เกณฑ์ในการคัดเลือก การเก็บข้อมูล แบบสอบถาม โดยซักซ้อมความรู้ความเข้าใจให้กับผู้ช่วยวิจัยทั้ง 3 คน ระยะเวลาอบรมผู้ช่วยวิจัยใช้เวลา 1 วัน

3.2.4 ผู้วิจัยประสานขอความอนุเคราะห์จากเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบงานแพทย์แผนไทยใน รพ.สต. ทั้ง 12 แห่ง เพื่อเก็บข้อมูลในพื้นที่ พร้อมทั้งชี้แจงวัตถุประสงค์ในการวิจัย รายละเอียดการเก็บรวบรวมข้อมูลแบบสอบถาม พร้อมทั้งนัดหมายวันและเวลาที่จะลงเก็บข้อมูลในพื้นที่

3.2.5 เมื่อผู้วิจัยและผู้ช่วยวิจัยเดินทางถึงพื้นที่เก็บข้อมูล ผู้วิจัยหรือผู้ช่วยวิจัย อธิบายวัตถุประสงค์และรายละเอียดของโครงการตลอดจนซักถามในประเด็นที่มีข้อสงสัยและตอบข้อซักถามจนเป็นที่เข้าใจ หลังจากนั้นสอบถามความสมัครใจใน

การเข้าร่วมโครงการ ทั้งนี้โดยผู้รับบริการแพทย์แผนไทยสามารถปฏิเสธที่จะเข้าร่วมโครงการ หรืออาจหยุดเข้าร่วมโครงการเมื่อใดก็ได้โดยไม่มีผลกระทบใดๆ และหากผู้รับบริการแพทย์แผนไทยยินดีเข้าร่วมโครงการ ให้ลงนามในเอกสารแสดงความยินยอมตนให้ทำวิจัย และเริ่มทำแบบสอบถามด้วยตนเอง โดยใช้เวลาเก็บข้อมูลต่อรายประมาณ 10-15 นาที เมื่อผู้รับบริการแพทย์แผนไทยตอบแบบสอบถามเสร็จแล้วส่งคืนผู้วิจัยหรือผู้ช่วยวิจัยตรวจสอบความสมบูรณ์ของข้อมูล

3.2.6 ผู้วิจัยใช้เวลาเก็บข้อมูลประมาณ 1 เดือน แล้วนำแบบสอบถามที่รวบรวมได้มาตรวจสอบความถูกต้องและความสมบูรณ์ของแบบสอบถาม

3.2.7 นำข้อมูลที่ได้มาลงข้อมูลในระบบคอมพิวเตอร์ เพื่อวิเคราะห์ข้อมูล โดยโปรแกรมสำเร็จรูปเพื่อรวบรวมวิเคราะห์ข้อมูลตามวิธีการทางสถิติต่อไป ซึ่งวิเคราะห์ข้อมูลคุณลักษณะส่วนบุคคล โดยการแจกแจงความถี่ ร้อยละ และวิเคราะห์ระดับความพึงพอใจของผู้รับบริการการแพทย์แผนไทยฯ ใช้ค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน โดยกำหนดเกณฑ์เพื่อใช้ในการพิจารณาระดับ 3 ระดับ คือ ความพึงพอใจระดับต่ำ ระดับปานกลาง และระดับสูง และวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิการใช้บริการกับระดับความพึงพอใจบริการการแพทย์แผนไทยในหน่วยบริการปฐมภูมิ จังหวัดสมุทรสงคราม โดยใช้สถิติ ไคสแควร์ ที่ระดับนัยสำคัญ 0.05 โดยกำหนดเกณฑ์เพื่อใช้ในการพิจารณาระดับความสัมพันธ์ไว้ 3 ระดับ คือ ระดับต่ำ ค่าเข้าใกล้ 0 (ต่ำกว่า 0.3) ระดับปานกลาง ค่าเข้าใกล้ 0.5 (0.3 - 0.7) และระดับสูงค่า เข้าใกล้ 1 (0.7 ขึ้นไป (และกำหนดระดับนัยสำคัญทางสถิติที่ 0.05

4. ผลการวิจัยและอภิปรายผลการวิจัย

4.1 ผลการวิจัย

4.1.1 คุณลักษณะของผู้รับบริการการแพทย์แผนไทย

ผู้รับบริการส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง ร้อยละ 71.7 ส่วนใหญ่มีอายุระหว่าง 41- 60 ปี ร้อยละ 42.0 รองลงมา มีอายุ 60 ปีขึ้นไป ร้อยละ 36.7 และมีอายุระหว่าง 20-40 ปี ร้อยละ 21.3 ส่วนใหญ่มีสถานภาพสมรสหรืออยู่ด้วยกัน ร้อยละ 51.7 รองลงมา มีสถานภาพโสด ร้อยละ 25.8 และมีสถานภาพหม้ายหรือหย่าร้างหรือแยกกันอยู่ ร้อยละ 22.5 ส่วนใหญ่จบการศึกษาระดับประถมศึกษาหรือต่ำกว่า ร้อยละ 32.9 รองลงมา เป็นระดับปริญญาตรี ร้อยละ 28.3 และมีมัธยมศึกษาตอนต้น ร้อยละ 15.0 ส่วนใหญ่มีสิทธิการรักษาหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า ร้อยละ 55.4 รองลงมา เป็นสิทธิเบิกได้/จ่ายตรง ร้อยละ 30.8 และสิทธิประกันสังคม ร้อยละ 13.8 ส่วนใหญ่มีอาชีพรับจ้าง ร้อยละ 35.4 รองลงมา มีอาชีพรับราชการรัฐ/วิสาหกิจ ร้อยละ 21.7 และอาชีพพ่อบ้าน/แม่บ้าน ร้อยละ 15.8 ส่วนใหญ่มีรายได้เฉลี่ยต่อเดือนอยู่ระหว่าง 5,001-20,000 บาท ร้อยละ 57.1 รองลงมา คือ มีรายได้น้อยกว่าหรือเท่ากับ 5,000 บาท และรายได้มากกว่า 20,000 บาทขึ้นไป ร้อยละ 18.7 ดังแสดงในตารางที่ 1

ตารางที่ 1 คุณลักษณะส่วนบุคคลของผู้รับบริการการแพทย์แผนไทยในหน่วยบริการปฐมภูมิจังหวัดสมุทรสงคราม (n=240 คน)

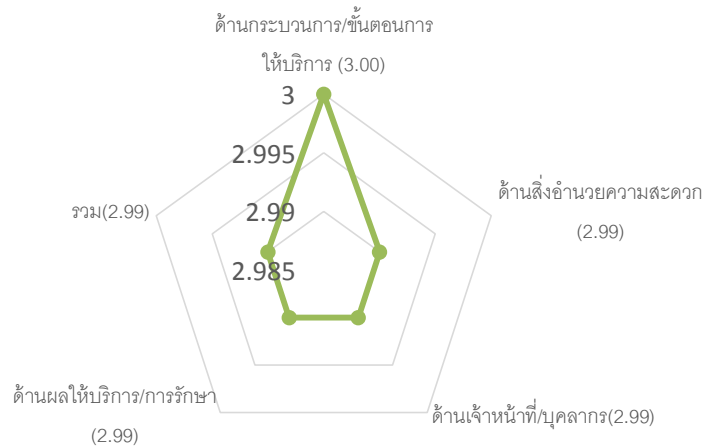
คุณลักษณะส่วนบุคคล	จำนวน (คน)	ร้อยละ
เพศ		
ชาย	68	28.3
หญิง	172	71.7
อายุ (ปี)		
20 – 40 ปี	51	21.3
41 – 60 ปี	101	42.0
60 ปี ขึ้นไป	88	36.7
สถานภาพสมรส		
โสด	62	25.8
สมรส/อยู่ด้วยกัน	124	51.7
หม้าย/หย่าร้าง/แยกกันอยู่	54	22.5

ตารางที่ 1 คุณลักษณะส่วนบุคคลของผู้รับบริการการแพทย์แผนไทยในหน่วยบริการปฐมภูมิจังหวัดสมุทรสงคราม (n=240 คน) (ต่อ)

คุณลักษณะส่วนบุคคล	จำนวน (คน)	ร้อยละ
ระดับการศึกษาสูงสุด		
ประถมศึกษาหรือต่ำกว่า	79	32.9
มัธยมศึกษาตอนต้น	36	15.0
มัธยมศึกษาตอนปลาย/ปวช.	34	14.2
อนุปริญญา/ปวส.	14	5.8
ปริญญาตรี	68	28.3
สูงกว่าปริญญาตรี	9	3.8
สิทธิการรักษา		
หลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า	133	55.4
ประกันสังคม	33	13.8
เบิกได้/จ่ายตรง	74	30.8
อาชีพปัจจุบัน		
รับจ้าง	85	35.4
ค้าขาย	28	11.7
เกษตรกรรวม	37	15.4
รายได้เฉลี่ยต่อเดือน (บาท)		
≤ 5,000	58	24.2
5,001 - 20,000	137	57.1
> 20,000 ขึ้นไป	45	18.7

4.1.2 ระดับความพึงพอใจของผู้ใช้สิทธิบริการการแพทย์แผนไทยในหน่วยบริการปฐมภูมิ จังหวัดสมุทรสงคราม

ระดับความพึงพอใจของผู้รับบริการการแพทย์แผนไทยในหน่วยบริการปฐมภูมิจังหวัดสมุทรสงครามภาพรวม แสดงผลเป็นค่าเฉลี่ยของระดับความพึงพอใจจากคะแนนเต็ม 3 คะแนน \pm ค่าความเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) พบว่า ระดับความพึงพอใจในภาพรวมอยู่ในระดับพึงพอใจมาก (2.99, S.D.= 0.65) การบริการที่ได้รับความพึงพอใจมากที่สุด คือ ด้านที่ 1 ด้านกระบวนการ อยู่ในระดับพึงพอใจมาก (3.00, S.D. = 0.00) รองลงมา คือ ด้านที่ 2 และ ด้านที่ 3 ด้านสถานที่และด้าน บุคคลกรมีความพึงพอใจอยู่ในระดับพึงพอใจมากเท่ากัน (2.99, S.D.= 0.65) และที่ได้รับความพึงพอใจน้อยที่สุด คือ ด้านที่ 4 ด้านผลลัพธ์ อยู่ในระดับพึงพอใจมาก (2.99, S.D. = 0.09) รายละเอียดดังแสดงในแผนภูมิที่ 1

แผนภูมิที่ 1 ค่าเฉลี่ยของระดับความพึงพอใจของผู้ใช้บริการการแพทย์แผนไทยฯ โดยรวมและด้านต่างๆ

4.1.3 ความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิบริการสาธารณสุขกับระดับความพึงพอใจการรับบริการการแพทย์แผนไทยในหน่วยบริการปฐมภูมิ จังหวัดสมุทรสงคราม

การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิบริการสาธารณสุขกับระดับความพึงพอใจการแพทย์แผนไทยในหน่วยบริการปฐมภูมิ จังหวัดสมุทรสงคราม พบว่า สิทธิบริการสาธารณสุขไม่มีความสัมพันธ์กับระดับความพึงพอใจที่ระดับนัยสำคัญ 0.05 รายละเอียดดังแสดงในตารางที่ 2

ตารางที่ 2 ความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิบริการสาธารณสุขกับระดับความพึงพอใจการรับบริการการแพทย์แผนไทยในหน่วยบริการปฐมภูมิ จังหวัดสมุทรสงคราม (n=240)

สิทธิการรักษา	ระดับความพึงพอใจในการรับบริการการแพทย์แผนไทย			χ^2 (df)	p-value
	สูง	ปานกลาง	ต่ำ		
	จำนวน (ร้อยละ)	จำนวน (ร้อยละ)	จำนวน (ร้อยละ)		
หลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า	132 (55.0)	1 (0.4)	-	0.808	0.668
ประกันสังคม	33 (13.8)	-	-	(2)	
เบิกได้/จ่ายตรง	74 (30.8)	-	-		

4.2 อภิปรายผลการวิจัย

ผลการศึกษาระดับความพึงพอใจของผู้ใช้สิทธิบริการสาธารณสุขด้านบริการการแพทย์แผนไทยในหน่วยบริการปฐมภูมิ จังหวัดสมุทรสงคราม พบว่า ผู้รับบริการส่วนใหญ่มีความพึงพอใจโดยรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณารายด้าน พบว่า การบริการที่ได้รับความพึงพอใจมากที่สุด คือ ด้านกระบวนการ รองลงมา คือ ด้านสถานที่และด้านบุคลากร โดยมีความพึงพอใจอยู่ในระดับพึงพอใจมากเท่ากัน และสุดท้ายคือด้านผลลัพธ์ เนื่องจากแพทย์แผนไทยใน รพ.สต. จังหวัดสมุทรสงครามมีการให้บริการที่มีคุณภาพมาตรฐาน ผ่านเกณฑ์การประเมินมาตรฐานงานบริการการแพทย์แผนไทยในสถานบริการของรัฐ และการแพทย์แผนไทยในปัจจุบันได้รับการส่งเสริมและสนับสนุนจากรัฐบาล ให้เป็นการแพทย์ทางเลือกอย่างหนึ่งแก่ผู้รับบริการ กิจกรรมและการจัดการบริการการแพทย์แผนไทย ต้องเป็นไปตามมาตรฐานงานบริการการแพทย์แผนไทยในสถานบริการของรัฐ ทั้งในด้านสถานที่ เครื่องมือเครื่องใช้และสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นองค์ประกอบของมาตรฐานรพ.สต.พ. (กรมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก, 2556) สอดคล้องกับการศึกษาความพึงพอใจของผู้ป่วยนอกต่อมาตรฐานการบริการของหน่วยงานกายภาพบำบัด โรงพยาบาลหัวหิน พบว่า ความพึงพอใจในภาพรวมอยู่ที่ระดับมากที่สุด แต่เมื่อพิจารณารายข้อพบว่า ด้านกระบวนการ มีความพึงพอใจสูงสุด รองลงมาคือด้านบุคลากร ด้านการบริการ ด้านผลลัพธ์การรักษาและฟื้นฟู ด้าน

เครื่องมือ/อุปกรณ์และสิ่งอำนวยความสะดวกและด้านสิ่งแวดล้อมและความปลอดภัย (วันเพ็ญ เหลืองนฤทัย, 2561) และสอดคล้องกับการศึกษาการประเมินความพึงพอใจของผู้รับบริการการแพทย์แผนไทยโรงพยาบาลของรัฐ จังหวัดอุดรธานี พบว่า ผลการประเมินความพึงพอใจของผู้รับบริการแพทย์แผนไทย อยู่ในระดับพึงพอใจมาก ซึ่งการที่สถานบริการมีความพร้อมในการให้บริการและผู้ให้บริการสามารถให้บริการที่ตอบสนองต่อความต้องการของผู้รับบริการ ส่งผลต่อความพึงพอใจของผู้รับบริการ (ชนมณีภา นามแสง และ อัจฉรวรรณ โธภาคางม, 2559) เมื่อพิจารณารายด้าน พบว่า ด้านกระบวนการไม่มีความซับซ้อน เข้าใจง่าย และบริการรวดเร็ว สอดคล้องกับการศึกษาความพึงพอใจของผู้ป่วยนอกต่อมาตรฐานการบริการของหน่วยงานกายภาพบำบัด โรงพยาบาลหัวหิน พบว่า ผู้ป่วยมีความพึงพอใจในขั้นตอนการบริการที่ไม่ยุ่งยาก และไม่ซับซ้อนมากที่สุด (วันเพ็ญ เหลืองนฤทัย, 2561) ด้านสถานที่ พบว่า มีความพึงพอใจในการจัดสถานที่สะอาดเป็นระเบียบ มีสถานที่เพียงพอและเหมาะสมกับการจัดบริการแต่ละด้าน มีช่องทางติดต่อสอบถามข้อมูลที่สะดวก รวดเร็วและเข้าถึงได้ง่าย มีการแจ้งราคาค่าบริการต่างๆอย่างชัดเจน สอดคล้องกับการศึกษาคุณภาพการบริการและความพึงพอใจโรงพยาบาล AAA อำเภอศรีราชา จังหวัดชลบุรี พบว่า ผู้มาใช้บริการมีความพึงพอใจในภาพรวมอยู่ระดับมาก เนื่องจากการจัดบริการสถานที่ที่มีความสะอาด บรรยากาศสดชื่นแจ่มใสปลอดภัยในการให้บริการ มีสิ่งอำนวยความสะดวก (ปุณยภา พวงทับทิม, 2560) อย่างไรก็ตามยังพบปัญหาเรื่องสถานพยาบาลบางแห่งยังมีขนาดค่อนข้างเล็ก มีพื้นที่จำกัดและควรจัดให้มีบริเวณที่พักคอย อีกทั้งควรมีสุขาหรือห้องแต่งตัวควรแยกออกจากกันอย่างเป็นสัดส่วน อธิบายได้ว่า รพ.สต.บางแห่งขาดความพร้อมทางด้านงบประมาณในการจัดบริการ มีปริมาณน้อยไม่เพียงพอในการต่อเติม/ปรับปรุงสถานที่ จึงต้องปรับปรุงห้องหรือพื้นที่ที่มีอยู่ในสถานบริการเดิมมาใช้ในการจัดบริการแพทย์แผนไทย เพื่อให้ประชาชนได้รับบริการที่ครอบคลุมและเป็นทางเลือกหนึ่งในการรักษา จึงทำให้ห้องมีขนาดเล็กและมีพื้นที่จำกัด สอดคล้องกับการศึกษาความพร้อมของการให้บริการแพทย์แผนไทยใน รพ.สต.จังหวัดลพบุรี พบว่า มีการบูรณาการด้านการแพทย์แผนไทยให้เข้ากับแพทย์แผนปัจจุบัน ทั้งในส่วนสถานที่ เครื่องมือ/เครื่องใช้สามารถประยุกต์ใช้ร่วมกันได้ แต่จะมีข้อจำกัดของขนาดพื้นที่ห้องในการจัดบริการแพทย์แผนไทยที่ต้องมีความเหมาะสมกับการให้บริการ นวด ประคบ อบสมุนไพร และทับบ่อเกลือ (สุกัญญา คุ่มโพธิ์, 2558) ด้านบุคลากร พบว่า ให้การบริการด้วยความสุภาพ ยิ้มแย้ม แจ่มใส กระตือรือร้นและเต็มใจให้บริการ ไม่เลือกปฏิบัติและมีความรู้และความชำนาญ อธิบายผลการรักษาและแนวทางการรักษาและราคาการรักษาอย่างละเอียดชัดเจนและอธิบายทางเลือกการรักษา เพื่อให้ผู้รับบริการมีสิทธิในเลือกตัดสินใจด้วยตนเอง แต่ก็ยังพบปัญหาด้านบุคลากรแพทย์แผนไทยยังมีจำนวนน้อยไม่เพียงพอต่อผู้รับบริการเนื่องจากแพทย์แผนไทยใน รพ.สต. ส่วนใหญ่ไม่ใช่ข้าราชการ ถูกจ้างแบบลูกจ้างชั่วคราวหรือจ้างเหมาบริการ รัฐบาลยังไม่ให้การสนับสนุน สนับสนุน ต้องใช้เงินบำรุงของ รพ.สต.จ้าง ส่งผลให้งบประมาณในการจ้างบุคลากรแพทย์แผนไทยไม่เพียงพอ สอดคล้องกับการศึกษาความพร้อมของการให้บริการแพทย์แผนไทยใน รพ.สต. จังหวัดลพบุรี พบว่า ปัญหาที่เป็นอุปสรรคต่อการจัดบริการแพทย์แผนไทยด้านการขาดแคลนบุคลากร เกิดจากงบประมาณในการดำเนินงานแพทย์แผนไทยไม่เพียงพอเนื่องจาก รพ.สต. ต้องรับผิดชอบภาระค่าใช้จ่ายในการดำเนินงานแพทย์แผนไทย โดยใช้เงินบำรุงของ รพ.สต. ในการจ้างบุคลากรทางการแพทย์ (สุกัญญา คุ่มโพธิ์, 2558) และด้านผลให้บริการ พบว่า ได้รับจากผลการรักษาพยาบาลตรงตามความต้องการ อาการรักษาหายและดีขึ้น การจัดการบริการมีราคาเหมาะสม เนื่องจากผู้ให้บริการมีความรู้และประสบการณ์ในการทำงาน และมีพัฒนาศักยภาพของตนเองโดยการเข้าร่วมอบรม

ผลการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ใช้สิทธิบริการสาธารณสุขทั้ง 3 สิทธิ (หลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า ประกันสังคม และข้าราชการ/เบิกได้) กับระดับความพึงพอใจของการรับบริการแพทย์แผนไทยใน รพ.สต. จังหวัดสมุทรสงคราม พบว่า สิทธิที่แตกต่างกันไม่ทำห้ระดับความพึงพอใจในการรับบริการแตกต่างกัน อธิบายได้ว่า แพทย์แผนไทยใน รพ.สต. จังหวัดสมุทรสงคราม ให้บริการการแพทย์แผนไทยแก่ประชาชนทุกระดับ/ทุกสิทธิการรักษาได้รับบริการที่มีคุณภาพได้มาตรฐานอย่างทั่วถึง เสมอภาคเท่าเทียมกันและไม่เลือกปฏิบัติ ทำให้ประชาชนสามารถเข้าถึงสิทธิมนุษยชนหรือสิทธิขั้นพื้นฐานที่มนุษย์พึงมีพึงได้ โดยเฉพาะสิทธิในการเข้าถึงบริการสาธารณสุขซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสิทธิในสุขภาพ ถือว่าเป็นวัตถุประสงค์ของ องค์การอนามัยโลก ที่ว่า สุขภาพดีถ้วนหน้าไม่ว่าบุคคลนั้นจะเป็นบุคคลธรรมดาสามัญชาติใดก็ตาม (คมสัน สุขมาก และ กานดา สุขมาก, 2559) สอดคล้องกับรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพ.ศ.2560 บัญญัติว่า ประชาชนทุกสิทธิการรักษาได้รับบริการในระบบสุขภาพที่เสมอกัน เป็นธรรมและเท่าเทียม เหมาะสมและได้คุณภาพมาตรฐาน (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2560) และสอดคล้องกับการศึกษาคุณภาพและการเข้าถึงบริการของโรงพยาบาลการแพทย์แผนไทย

พบว่า การจัดบริการการแพทย์แผนไทยของโรงพยาบาลทุกแห่ง ได้มีการนำการแพทย์แผนไทยเข้าสู่ระบบประกันสุขภาพทั้ง 3 กองทุนหลัก ประชาชนสามารถเข้าถึงบริการการแพทย์แผนไทยภายใต้ระบบประกันสุขภาพตามสิทธิที่ตนเองมี (อัจฉรา เชียงทอง, 2559)

5. สรุปผลการวิจัย

ผลการวิจัย พบว่า ผู้รับบริการการแพทย์แผนไทยส่วนใหญ่ใช้สิทธิหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า เมื่อประเมินระดับความพึงพอใจของผู้รับบริการการแพทย์แผนไทยทุกสิทธิบริการสาธารณสุข พบว่า ส่วนใหญ่มีความพึงพอใจระดับมากทุกด้าน เมื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิบริการสาธารณสุขกับระดับความพึงพอใจ พบว่า สิทธิบริการสาธารณสุขที่แตกต่างกันของผู้รับบริการการแพทย์แผนไทยไม่มีผลต่อระดับความพึงพอใจในการรับบริการการแพทย์แผนไทย

ข้อเสนอแนะ จากงานวิจัย พบว่า ด้านเจ้าหน้าที่ มีจำนวนเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานแพทย์แผนไทยมีจำนวนน้อยไม่เพียงพอต่อผู้รับบริการ แต่ผู้ให้บริการมีความเป็นกันเองซึ่งเป็นข้อดี และสำหรับด้านสถานที่ พบว่า การจัดสถานที่ส่วนใหญ่สะอาดเรียบร้อยดี แต่สถานพยาบาลบางแห่งมีขนาดค่อนข้างเล็ก มีพื้นที่จำกัด ควรขยายหรือปรับปรุงและควรจัดให้มีบริเวณที่พักผ่อน อีกทั้งควรมีสุนัขหรือห้องแต่งตัวควรแยกออกจากกันอย่างเป็นสัดส่วน และสำหรับข้อเสนอแนะสำหรับงานวิจัยในอนาคต ควรมีการต่อยอดผลงานวิจัยด้วยรูปแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึกเพิ่มมากขึ้น หรือศึกษาเปรียบเทียบความพึงพอใจและการปฏิบัติงานของแพทย์แผนไทยแต่ละแห่งร่วมด้วย หรือศึกษาความคาดหวังและความพึงพอใจแต่ละสถานประกอบการเพื่อให้ได้ข้อมูลที่แม่นยำและมีความเฉพาะเจาะจงต่อการพัฒนารูปแบบการให้บริการทางการแพทย์แผนไทยต่อไป

6. กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณอาจารย์วัลลภรัตน์ พบศิริ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก รองศาสตราจารย์นิทัศน์ ศิริโชติรัตน์ และอาจารย์ปรารถนา สถิตย์วิภาวี อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม ขอขอบพระคุณ ดร.ศาริกา พัฒนสิน ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ที่ให้ความกรุณาให้ข้อเสนอแนะ ตรวจสอบแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ ขอขอบคุณผู้เชี่ยวชาญในการตรวจสอบเครื่องมือ ได้แก่ ผศ.ดร.ระวีวรรณ เจริญทรัพย์ รองคณบดีสำนักวิชาการแพทย์บูรณาการ มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง และ ดร.ปรารวี ภูนิษฐ์ หัวหน้าสาขาวิชาการแพทย์แผนไทยประยุกต์ สำนักวิชาการแพทย์บูรณาการ มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง และ ดร.ชนิดา เลิศพิทักษ์พงษ์ อาจารย์ประจำภาควิชาบริหารงานสาธารณสุข คณะสาธารณสุขศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล และขอขอบคุณนายแพทย์สาธารณสุขจังหวัดสมุทรสงคราม แพทย์แผนไทยใน รพ.สต. ทั้ง 12 แห่ง ตลอดจนผู้รับบริการการแพทย์แผนไทยที่ได้กรุณาและสละเวลาในการให้ข้อมูลที่สำคัญและเป็นประโยชน์ต่องานวิจัย ทำให้งานวิจัยนี้สำเร็จลงไปได้ด้วยดี

7. เอกสารอ้างอิง

- กรมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก. (2560). *คู่มือสำหรับผู้ปฏิบัติงานด้านการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ผสมผสานในโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก กระทรวงสาธารณสุข. (2556). *มาตรฐานโรงพยาบาลส่งเสริมและสนับสนุนการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ผสมผสาน (รพ.สต.พท.)*. กรุงเทพฯ: องค์การส่งเสริมสุขภาพอนามัย.
- กระทรวงสาธารณสุข. (2562). ผลงานตามตัวชี้วัดสาขาการแพทย์แผนไทย. เข้าถึงเมื่อ 16 สิงหาคม 2562 จาก <https://hdcservice.moph.go.th>.
- คมสัน สุขมาก และ กานดา สุขมาก. (2559). การปฏิบัติต่อผู้ป่วยตามหลักสิทธิมนุษยชน. *วารสารพยาบาลตำรวจ*, 8(1), 216-226.
- ชนมณีภา นามแสง และ อัจฉรวรรณ โตภาคงาม. (2559). การประเมินความพึงพอใจของผู้รับบริการการแพทย์แผนไทยโรงพยาบาลของรัฐ จังหวัดอุดรธานี. *วารสารวิจัย มข*, 16(1), 77-88.
- บุญญา พวงทับทิม. (2560). คุณภาพการบริการและความพึงพอใจโรงพยาบาล AAA อำเภอศรีราชา จังหวัดชลบุรี. วิทยานิพนธ์บริหารธุรกิจมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยบูรพา.

- วันเพ็ญ เหลืองนฤทัย. (2561). ความพึงพอใจของผู้ป่วยนอกต่อมาตรฐานการบริการของหน่วยงานกายภาพบำบัดโรงพยาบาล
หัวหิน. *วารสารหัวหินสุขใจไกลกังวล*, 3(1), 72-84.
- สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. (2560). บทบัญญัติด้านสาธารณสุขตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช
2560. เข้าถึงเมื่อ 24 ธันวาคม 2563 จาก <https://library2.parliament.go.th/ebook/content-issue/2560/hi2560-095.pdf>
- สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดสมุทรสงคราม. (2560). *รายงานการวางแผนกำลังคนเชิงกลยุทธ์ของเจ้าหน้าที่บุคลากร
สาธารณสุขจังหวัดสมุทรสงคราม*. สมุทรสงคราม: สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดสมุทรสงคราม.
- สุกัญญา คุ่มโพธิ์. (2558). ความพร้อมของการให้บริการแพทย์แผนไทยในโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล จังหวัดลพบุรี.
วิทยานิพนธ์สาธารณสุขศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- อัจฉรา เชียงทอง. (2559). คุณภาพและการเข้าถึงบริการของโรงพยาบาลการแพทย์แผนไทย. วิทยานิพนธ์สาธารณสุขศาสตร
มหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.